

Marek, Anna

Działalność społeczno-polityczna lekarzy związanych z łódzkim "Czasopismem Lekarskim" w latach 1899-1908

Medycyna Nowożytna 10/1 - 2, 121-152

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Marek

Działalność społeczno- polityczna lekarzy związanych z łódzkim „Czasopismem Lekarskim” w latach 1899–1908

Na przełomie XIX i XX w. Łódź była prężnie rozwijającym się ośrodkiem przemysłowym. Uważano ją za stolicę przemysłu włókienniczego w kraju oraz największy ośrodek produkcji bawełnianej w środkowo-wschodniej Europie¹. Szybko wzrastająca liczba zakładów produkcyjnych powodowała iż do Łodzi przybywały rzesze ludności. Głównie były to osoby pochodzące ze wsi, robotnicy niewykwalifikowani, najczęściej analfabeci. Liczba mieszkańców z 40121 w 1865 r. wzrosła

¹ W latach 1844–1860 liczba tkalni mających ponad 10 krosien zwiększyła się z 72 do 208. W 1860 r. w okręgu łódzkim skupionych było 88% warsztatów tkackich, dających 96% produkcji tkanin bawełnianych w Królestwie Polskim. W 1865 r. było zaledwie 200 krosien mechanicznych, a w 1886 r. blisko 106000 (z tego 72% przypadło na okręg łódzki). Skupione one były w wielkich zakładach. W 1886 r. 10 fabryk dostarczało ponad 70% całej produkcji tkanin bawełnianych. J. Łukaszewicz, *Początek cywilizacji przemysłowej na ziemiach polskich*, [w:] *Dzieje narodu i państwa polskiego*, Warszawa 1988, s. 17–20.

do 477862 w 1914 r.² Był to najwyższy ówczasie wzrost ludności wśród miast polskich.

Mimo gwałtownego rozwoju przemysłu Łódź była miastem zaniedbanym pod względem infrastruktury sanitarno-zdrowotnej. Zagęszczenie zabudowy, brak kanalizacji i wodociągów stwarzało podatny grunt dla rozwoju rozmaitych chorób i było przyczyną wysokiej śmiertelności wśród ludności. Na stan zdrowia klasy robotniczej niekorzystny wpływ wywierały także warunki pracy zawodowej. Niskie zarobki, długi dzień pracy, przebywanie w ciasnych, ciemnych, zakurzonych i nie wietrzonych halach sprzyjało m.in. powstawaniu suchot, na co narażone były także kobiety i dzieci, stanowiące prawie połowę zatrudnionych w przemyśle włókienniczym³. Wielki problem stanowiły wypadki przy pracy, których liczba wzrastała wraz z uprzemysłowieniem miasta. Ich ofiarami padali najczęściej przemęczeni i niedożywieni robotnicy, nie posiadający podstawowych informacji o zasadach bezpieczeństwa pracy. Zdarzało się, iż maszyny nie miały odpowiedniego zabezpieczenia, a robotnicy nie zostali należycie przeszkoleni w ich obsłudze. Nie rzadko ofiarami nieszczęśliwych wypadków były zatrudnione w zakładach dzieci⁴.

Warto przy tej okazji wspomnieć, że pomoc lekarska dla robotników była ograniczona, a w przypadku pracowników z mniejszych zakładów i bezrobotnych w ogóle niedostępna, bowiem w zaborze rosyjskim członkami kas chorych mogli być tylko robotnicy wielkich zakładów przemysłowych, w przeciwieństwie do zaboru pruskiego i austriackiego, gdzie od lat 80 XIX w. istniał powszechny system ubezpieczeń. W Królestwie Polskim ludność pracująca miała możliwość zapewnienia sobie środków materialnych na wypadek choroby poprzez fabryczne kasy chorych będące raczej kasami zapomogowo-pożyczkowymi. W sytuacji, kiedy zarobki ledwie wystarczały na zaspokojenie najbardziej podstawowych potrzeb, robotnikom brakowało funduszy na ubezpieczenie własnego zdrowia. Teoretycznie kasy chorych zapewniały bezpłatną pomoc ambulatoryjną, pobyt w szpitalu, leki oraz zasilek na wypadek choroby. W praktyce jednak większość właścicieli zakładów brała pieniądze od robotników na kasy chorych, ale w zamian nie organizowała dla nich pomocy lekarskiej. Wyjątkiem był K. Scheibler, który pod wpływem dr

² J. Sadowska, *Udział lekarzy łódzkich w organizowaniu społecznych form leczenia na przełomie XIX i XX w.*, „Wiadomości Lekarskie” 1987, nr 1, s. 50.

³ J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945*, Łódź 1990, s. 93; *Łódź. Dzieje miasta*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa 1980, t. 1, s. 324.

⁴ J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 102.

K. Jonschera, już w 1884 r. otworzył pierwszy w Łodzi szpital dla robotników własnej fabryki. Także inni lekarze fabryczni starali się przekonać właścicieli zakładów o potrzebie objęcia opieką lekarską wszystkich pracowników. Dr K. Jasiński w „Czasopiśmie Lekarskim” pisał: „... trzeba długich perswazji, aby wyświecić tym panom (tj. fabrykantom)... ludziom często o niskim poziomie wykształcenia i ciasnym kręgu widzenia... że zdrowy osobnik (tj. robotnik) spełniać może włożone nań obowiązki bez porównania lepiej, niż dotknięty cierpieniem mniej lub więcej pozbawiającym go energii”⁵. Niewielkie zmiany nastąpiły w 1892 r., gdy fundusz kas chorych został oddany z rąk fabrykantów, pod kontrolę inspektorów fabrycznych. Do 1912 r. właściciele zakładów zorganizowali tylko 5 szpitali fabrycznych, które posiadały 287 łóżek⁶. Jednak zdecydowanej większości robotników nie przysługiwała żadna pomoc medyczna. W 1886 r. na około 20 tys. robotników 15 tys. pozostawało bez opieki lekarskiej⁷. Lekarze zdawali sobie sprawę, że najważniejsza w opiece zdrowotnej była profilaktyka i udzielanie pomocy najsłabszej i najuboższej ludności. Z ich zatem inicjatywy powstawały ambulatoria dla robotników pracujących w zakładach, których właściciele nie zapewniali pomocy lekarskiej. Pierwsze bezpłatne ambulatorium dla ubogiej ludności powstało pod patronatem Rosyjskiego Czerwonego Krzyża (RCK) w 1890 r. O potrzebie istnienia tej placówki świadczy wzrost udzielonych porad. W 1890 r. było ich 4752, a w 1896 r. już 35229. Kolejne ambulatoria RCK powstawały w 1897 i w 1906 r.⁸

W 1905 r. z inicjatywy Łódzkiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczyńności (ŁChTD) i Łódzkiego Towarzystwa Lekarskiego (ŁTL) oraz działających w nich lekarzy: H. Trenknera, J. Michalskiego, K. Jasińskiego, A. Rządki, K. Jonschera powstało wielospecjalistyczne ambulatorium, gdzie za opłatą 10 kopiejek udzielano porad wszystkim mieszkańcom, również dzieciom. W nim prowadzono także ochronne szczepienia przeciwospowe⁹.

Bezpłatne ambulatoria przy ŁChTD współorganizował również dr J. Koliński. Z kolei L. Handelsman zainicjował i kierował ambulatorio-

⁵ „Czasopismo Lekarskie” 1903, t. V, nr 2, s. 77.

⁶ J. Sadowska, op. cit., s. 49; *Łódź. Dzieje miasta*, dz. cyt., s. 341–346; J. Tchórznicki, *W kwestii pomocy lekarskiej dla robotników fabrycznych*, „Czasopismo Lekarskie” 1899, 1.1, nr 6, s. 238–243.

⁷ J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 125.

⁸ *Łódź. Dzieje miasta*, op. cit., s. 350.

⁹ W. Berner, J. Supady, *Działalność lekarsko-społeczna na rzecz zdrowia publicznego w Łodzi w latach 1870–1914*, Łódź 2001, s. 207; J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 146.

rium lekarskim dla dzieci szkół miejskich oraz dla dzieci chorych na jaglicę.

Wielki problem dla łódzkich lekarzy stanowiły też warunki życia mieszkańców miasta. Przeludnione i pozbawione urządzeń sanitarnych mieszkania były główną przyczyną wysokiej umieralności niemowląt i dzieci. W 1903 r. na ogólną liczbę 4656 zgonów w mieście 1112 (22%) stanowiły niemowlęta, a w latach 1904–1910 odsetek dzieci zmarłych między 1 a 5 rokiem życia wynosił od 16,4 do 20,9 ogólnej liczby zgonów, przy przeciętnej rocznej 18,5¹⁰. Na zły stan zdrowotny ludności istotny wpływ miały także niskie zarobki, które uniemożliwiały zakup niezbędnych towarów żywnościowych. Niedożywienie, często nawet głód, alkoholizm, szerzenie się chorób, głównie gruźlicy i chorób wenerycznych, wpływało na wielką umieralność. Łódź miała także najwyższe w Królestwie wskaźniki zachorowalności na choroby zakaźne. Wśród nich należy wymienić ospę, cholera, dur brzuszny, czerwonkę, płonicę, błonicę, odrę i krztusiec. Poprawa warunków życia i pracy ludności stała się zatem ważnym punktem w działalności lekarzy. W trosce o higienę i zdrowie społeczeństwa, organizowali podstawową opiekę lekarską dla najuboższych warstw oraz próbowali walczyć z chorobami zakaźnymi i społecznymi. Były to jednak niezwykle trudne zadania. Ludność bowiem oceniała lekarza nie według sumienności wykonywanych obowiązków ale wysokości pobieranego wynagrodzenia. S. Sterling w artykule wstępnym „Czasopisma Lekarskiego” sugerował nawet, aby lekarze tłumaczyli i przekonywali społeczeństwo, iż „coś potężniejszego, aniżeli wzgląd na nowe honorarium, kierować może lekarzem dążącym w nocy do rodzącej lub odwiedzającym rodzinę robotnika chorego na dur plamisty”¹¹.

Warto tutaj dodać, iż działalność medyków miejskich na rzecz społeczeństwa mogła rozwinąć się dopiero w latach 90 XIX w., gdy zwiększyła się liczba lekarzy w Łodzi. W 1860 r. praktykowało w mieście 6 lekarzy, w 1886 r. – 32, w 1890 r. – 47, w 1900 r. – 130, a w 1913 r. już 201¹².

W 1898 r. w łódzkim środowisku lekarskim pojawiła się myśl stworzenia pisma, które pozwoliłoby ukierunkować prace zmierzające do poprawy sytuacji zdrowotnej ludności, konsolidowało środowisko w tych działaniach a zarazem sprzyjało podnoszeniu

¹⁰ W. Kon, *Walka ze śmiertelnością niemowląt w Łodzi*, „Zdrowie” 1906, r. XII, s. 748–9.

¹¹ „Czasopismo Lekarskie” 1899, 11, nr 1, s. 6; „Czasopismo Lekarskie” 1902, t. IV, nr 3, s. 123; „Czasopismo Lekarskie” 1906, t. VIII, nr 1, s. 1–3.

¹² W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 127.

kwalifikacji zawodowych. W rezultacie powstało w Łodzi pierwsze na ziemiach polskich czasopismo – organ towarzystw lekarzy prowincjonalnych. Inicjatorami jego założenia byli dwaj łódzcy lekarze: Seweryn Sterling i Józef Koliński. „Czasopismo Lekarskie” ukazywało się w latach 1899–1908. W sumie wydano 10 tomów, w każdym 12 numerów. Pojedynczy numer o formacie 237 × 160 mm, zawierał artykuły oryginalne ze wszystkich gałęzi medycyny praktycznej, z zakresu higieny i profilaktyki, dotyczące bytu i pracy zawodowej lekarzy prowincjonalnych, ich współpracy z personelem pomocniczym oraz zagadnień etycznych i prawnych. Zamieszczano także sprawozdania z działalności szpitali, towarzystw lekarskich (m.in. częstochowskiego, kaliskiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego, mińskiego, plockiego, radomskiego i siedleckiego), ze zjazdów lekarskich (balneologów w Petersburgu, lekarzy, przyrodników i chirurgów polskich w Krakowie, higienistów w Lublinie oraz z zebrania lekarskiego w Kutnie i Łęczycy), z kongresów w Berlinie (w celu zwalczania gruźlicy jako choroby ludowej), oraz w Londynie (w celu zapobiegania suchotom), i z wystaw (zdrowowo-przemysłowej w Ciechocinku, rolniczej w Lublinie oraz przedmiotów używanych przy pielęgnacji chorych w Berlinie). Drukowano także rozporządzenia rządowe, kronikę spraw lekarskich, wspomnienia pośmiertne lekarzy prowincjonalnych oraz recenzowano wszystkie nadesłane do redakcji prace, drukowane w Kongresówce (książki, broszury i artykuły prasowe), autorów polskich i zagranicznych. W rubryce „Wiadomości drobne” zamieszczano notatki terapeutyczne¹³. Często teksty wzbogacone były licznymi kolorowymi rysunkami oraz tabelkami. Pismo, jak wszystkie ukazujące się w tamtych czasach w języku polskim, wychodziło na terenie całego Królestwa Polskiego za pozwoleniem cenzury rządowej. „Gazeta” dostępna była w prenumeracie rocznej wynoszącej 4 ruble. Twórcy pisma pragnęli aby „...stało się organem lekarzy, osiadłych wśród ludności pracującej fizycznie; zarazem – rzecznikiem potrzeb bytowych lekarzy prowincjonalnych...” którym miało ułatwiać pracę „...poprzez czynnik wzajemnej pomocy i wspólnej działalności...”¹⁴. Medycy pracujący na prowincji, dzięki „Czasopismu Lekarskiemu” mogli wyrabiać sobie jednolity kierunek pracy społecznej i naukowej. Pismo jednak nie

¹³ „Czasopismo Lekarskie” 1908, 11, nr 12, s. 448.

¹⁴ „Gazeta Lekarska” 1898, t XXXIII, nr 46, s. 1235–1237; S. Budner, *Założenia programowe „Czasopisma Lekarskiego” jako wyraz myśli lekarzy łódzkich*, „Zdrowie Publiczne” 1976, t. 87, nr 10, s. 833–836; T. Ostrowska, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800–1900). Zarys historyczno-bibliograficzny*, Warszawa 1973.

miało być organem wszystkich lekarzy prowincjonalnych, a jedynie tych, jak informowali wydawcy, „...którzy w swej działalności wznosili się ponad poziom wyłącznie zarobkowy...”¹⁵. W artykule wstępnym – programowym podkreślano, iż w naukach lekarskich zaczęła się nowa epoka, w której wzrósł wpływ medycyny na życie społeczne. Postęp w nauce wysunął na pierwszy plan leczenie zapobiegawcze i higienę. Aby zapobiec powstawaniu chorób trzeba było walczyć z nieodpowiednimi warunkami mieszkaniowymi i żywnościami, minimalnymi zarobkami i brakiem odpoczynku. Wady te mogły być usunięte przez wspólną pracę lekarzy i higienistów, co jednak wymagało od nich właściwego przygotowania. Nie mając bowiem odpowiedniej wiedzy z zakresu higieny osobistej, publicznej i zawodowej oraz wiadomości o warunkach życia i pracy mieszkańców mogli popełniać błędy i tym samym hamować postęp. Lecząc robotnika, ucznia czy cierpiącą kobietę, lekarz powinien uwzględnić jego odziedziczone cechy, skłonności chorobowe, warunki życia i pracy, także jego zwyczaje i nałogi, nie pomijając zdolności umysłowych i zakorzenionych wierzeń. Lekarz powinien rozumieć pacjenta. Dlatego m.in. badając robotników należy oceniać ogólną wydolność organizmu ale także jego zdolność do przezwyciężania szkodliwych warunków towarzyszących pracy zawodowej. Lekarze zatem obok zamilowania do konkretnej dziedziny medycyny, powinni wykazać gruntowne teoretyczne przygotowanie. „Przewodnikiem ludzkości stać się musi lekarz”. Na łamach „Czasopisma Lekarskiego” starano się przedstawić problemy nurtujące to środowisko, zastanawiano się jak zorganizować opiekę lekarską w miasteczkach i na wsi. Szczególną troską otaczano w nim matkę i chore dziecko.

O wielkim zainteresowaniu problematyką poruszaną w czasopiśmie może świadczyć fakt, iż autorzy zamieszczanych tekstów pochodzili z odległych terenów całego Królestwa. Z większych i znanych miast takich jak: Kutno, Kalisz, Częstochowa, Lublin, Kielce, Warszawa, Radom, Sosnowiec, Płońsk, Ciechanów, Nałęczów, Pabianice, Żyrardów, Płock, Dąbrowa Górnicza i Łódź. Artykuły nadsyłało także z mniejszych miasteczek: Chorzele, Działoszyce, Osięciny, Sterdyń, Kłobuck, Międzyrzec, Mszczonów, Przedbórz, Serock, Zawiercie, Końskie, Izbice, Tuszyń i Radzymin, a także z poza terenu Królestwa Polskiego – z Krakowa, Wilna, Opola, Tarnowa, Łucka, z guberni podolskiej i z Petersburga.

¹⁵ „Czasopismo Lekarskie” 1908, t X, nr 12, s. 445-447.

Warto tutaj dodać, iż z inicjatywy „Czasopisma Lekarskiego” wydano w 1900 r. dwie pozycje: S. Sterlinga *Sposoby przepisywania leków in pauperum* oraz przełożoną przez K. Jonschera pozycję M. Mendelsohna, *Pielęgnowanie chorych (Hypurgia). Podręcznik dla lekarzy i studentów*¹⁶.

Wśród 35 lekarzy związanych z „Czasopismem Lekarskim” około 55% stanowili katolicy, 30% osoby wyznania mojżeszowego, a 15% ewangelicy. Odpowiada to wielonarodowemu składowi miasta Łodzi. W 1897 r. na 314 tys. mieszkańców było 46,4% Polaków, 29,4% Żydów, 21,4% Niemców i 2,4% Rosjan. Według wyznania 48% przyznało się do katolicyzmu, 32% do wyznania mojżeszowego, ewangelików było 18%, a prawosławnych 2%¹⁷. Dodać tutaj warto, iż wszyscy lekarze należeli do towarzystw naukowych. Przede wszystkim do łódzkiego, ale także do Towarzystwa Lekarskiego Zagłębia Dąbrowskiego (J. Czajkowski, M. Żołędziowski), Towarzystwa Lekarskiego Częstochowskiego (W. Biegański) oraz Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego, Lubelskiego i Wileńskiego (S. Serkowski). Specjalizowali się w różnych dziedzinach medycyny: w chirurgii, pediatrii, okulistyce, ginekologii, chorobach skórnych i wenerycznych, a także chorobach wewnętrznych, w tym we ftyzjatrii, gastrologii i onkologii.

Najmłodszym autorem związanym z pismem był A. Landau, w chwili rozpoczęcia współpracy liczył sobie 23 lata. Najstarszymi natomiast byli K. Jonscher – 49 lat i J. Neufeld – 50 lat. Jednak przeciętnie redaktorzy liczyli sobie około 30–40 lat.

Zdecydowana większość z nich po ukończeniu studiów pogłębiała wiedzę i odbywała specjalizację w znanych klinikach europejskich. W kraju natomiast pracowali w szpitalach, prowadzili praktykę prywatną, często nie pobierając żadnego wynagrodzenia finansowego. Swoją wiedzą dzielili się w artykułach zamieszczanych w różnych pismach, medycznych oraz popularnych. Wśród autorów artykułów zdecydowaną większość stanowili mężczyźni. W Komitecie redakcyjnym pracowały tylko dwie kobiety. O Adeli Trenkner-Zieleniewskiej wiemy tylko, iż była lekarzem pediatrą w szpitalu im. Anny Marii, natomiast Z. Garlicka to postać niezwykła. Jej rodzice zesłani byli na Syberię za udział w powstaniu Styczniowym. Ona sama po ukończeniu studiów ciężko pracowała, aby utrzymać matkę

¹⁶ O pracy M. Mendelsohna pisała B. Urbanek w pozycji *Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich latach 1809–1914*, Warszawa 2001, s. 5, 53–54, 118, 124, 141, 231, 311–314, 317–319.

¹⁷ Fijałek J., Indulski J., op. cit., s. 91–92.

i córkę oraz męża (w kraju działał w PPS, aresztowany w 1905 r., następnie po ciężkiej chorobie wyjechał za granicę na studia)¹⁸.

„Czasopismo Lekarskie”, jak notowała w 1898 r. „Gazeta Lekarska”, było „źródłem informacji dla wszystkich, kogo obchodzi życie naukowe i działalność społeczna”¹⁹. Właśnie działalność społeczna była niezwykle ważna dla wszystkich członków komitetu redakcyjnego. Ci doskonale wykształceni lekarze, oprócz finansowania pisma i pracy zawodowej, podejmowali działania na rzecz społeczeństwa.

Większość z nich w latach szkolnych i studenckich należała do tajnych kółek samokształceniowych i patriotycznych. W tej grupie działacze znaleźli się: I. Dąbrowski – działał w kółku socjalistycznym, które w 1882 r. połączyło się z partią Proletariat; w tajnym stowarzyszeniu studenckim „Koło Katalogowe” oraz w Związku Młodzieży Polskiej (tzw. Zet)²⁰ – tajnej organizacji działającej w polskich skupiskach akademickich trzech zaborów, założonej w 1887 r. przez Z. Balickiego, a w 1888 r. podporządkowanej Lidze Polskiej.

Z. *Garlicka* – brała aktywny udział w życiu młodzieży polskiej studiującej w Szwajcarii,

B. *Handelsman* – należał do grupy młodzieży lewicowej, uczestniczył w pracach niepodległościowych,

J. *Michalski* – działał w tajnych kółkach samokształceniowych i patriotycznych, którym przewodziła Liga Narodowa²¹,

A. *Rząd* – jako student był czynny na polu szerzenia oświaty wśród ludu,

S. *Sterling* – w czasie studiów członek tajnego Związku Młodzieży Polskiej,

H. *Trenkner* – członek patriotycznych organizacji młodzieżowych,

A. *Troczewski* – na studiach należał do tajnej organizacji studenckiej „Koło Katalogowe”, zajmującej się rozpowszechnianiem książek o tematyce patriotycznej.

¹⁸ W czasie II wojny światowej Z.G. udzielała pomocy Żydom, uciekinierom z obozów i spadochroniarzom. Aresztowana wraz z córką, przebywała na Pawiaku. Następnie wywieziona do Oświęcimia, gdzie dała się poznać jako życzliwa, odważna kobieta, niosąca pomoc potrzebującym. Zmarła w obozie na tyfus w 1942 r., J. B. Gliński, *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów ofiar II wojny światowej*, Warszawa 1999, t. II, s. 153–155; PSB, Kraków 1948, t. W, s. 281–282; S. Szmaglewska, *Dymy nad Birkenau*, Warszawa 1989, s. 37–40; GBL DZS, Materiały Izby Lekarskiej, L 2185.53. *Encyklopedia PWN*, Warszawa 1987, t. IV, s. 879.

¹⁹ Patrz przyp. 14.

²⁰ *Encyklopedia PWN*, Warszawa 1987, t. IV, s. 879.

²¹ *Łódź. Dzieje miasta*, op. cit., s. 423–425.

Przemiany gospodarczo-społeczne na ziemiach polskich w 2 połowie XIX w. spowodowały, iż ożywieniu uległo również podziemne życie polityczne. Powstają wtedy partie polityczne różnych orientacji. W 1893 r. R. Dmowski przekształcił Ligę Polską (utworzoną w Genewie przez Z. Miłkowskiego) w Ligę Narodową²². Organizacja odrzucała ugodę z zaborcą, żądając od rządu carskiego złagodzenia kursu politycznego. Szczególnie krytykowano zakaz używania języka polskiego w szkołach, sądach i administracji oraz pogwałcenie swobód osobistych. Walkę widziano w manifestacjach i biernym oporze. Liga Narodowa konsekwentnie zmierzała do podporządkowania sobie całego społeczeństwa. W związku z tym członkowie organizacji angażowali się w różne dziedziny życia politycznego, kulturalnego i gospodarczego. Za najpilniejszą potrzebę Liga uznała zdobycie wpływów na wsi (działalność tę podjęło tajne Towarzystwo Oświaty Narodowej). Wśród studentów z ramienia Ligi działali „zetowcy”. W czerwcu 1905 r. Liga Narodowa powołała Narodowy Związek Robotniczy²³, dla przeciwdziałania rosnącym wpływom socjalistycznym w środowisku robotniczym. Organizacja wystąpiła z programem obrony interesów ekonomicznych robotników. Odżegnywała się od walki klasowej, występowała przeciw strajkom ekonomicznym i politycznym, uznając, że rujną one przemysł, przynosząc straty robotnikom i fabrykantom. Członkowie opowiadali się za wprowadzeniem języka polskiego, autonomią narodową i polityczną oraz za połączeniem ziem polskich. Działalność prowadzili poprzez propagandę i łamanie strajków. We władzach Związku zasiadał dr A. Rząd, który należał również do Ligi Narodowej, podobnie jak kolejny lekarz związany z „Czasopismem Lekarskim”, A. Troczewski.

W centrum sceny politycznej znalazł się Związek Postępowej Demokracji²⁴ utworzony w 1905 r. Popierał postulat autonomii Królestwa w ramach monarchii konstytucyjnej, walczył o wolność słowa, zrzeczeń i powszechnego głosowania. Jego działacze popierali strajk szkolny, sympatyzowali z ruchem robotniczym, przeciwstawiając się Narodowej Demokracji. Początkowo mieli nadzieję na ustępstwa ze strony caratu, jednak gdy rewolucja 1905 r. załamała się, nastąpiła ewolucja partii w kierunku prawicowym. W Związku Postępowej Demokracji działali trzej lekarze związani

²² K. Groniowski, J. Skowronek, *Historia Polski 1795–1914*, Warszawa 1987, s. 259–265.

²³ K. Groniowski, J. Skowronek, tamże, s. 289–291; *Łódź. Dzieje miasta*, op. cit., s. 421–422.

²⁴ K. Groniowski, J. Skowronek, op. cit., s. 291; *Łódź. Dzieje miasta*, op. cit., s. 423.

z „Czasopismem Lekarskim”: L. Fankanowski, B. Handelsman i S. Skalski.

Po lewej stronie sceny politycznej, w organizacjach socjalistycznych również działali łódzcy lekarze związani z czasopiśmem. W Związku Robotników Polskich²⁵ działał I. Dąbrowski. Organizacja powstała w 1889 r. w Królestwie (w Łodzi w 1891 r.), a jej współzałożycielem był J. Marchlewski. Partia, w której zdecydowaną przewagę stanowili robotnicy, przede wszystkim podjęła walkę o poprawę warunków pracy (żądali 8 godzinnego dnia pracy, podwyższenia zarobków, likwidacji systemu kar, wprowadzenia ubezpieczeń). Popierali walkę z absolutyzmem carskim w sojuszu z rewolucjonistami rosyjskimi. Podstawową formą działania były kasy oporu, które ze składek robotniczych gromadziły fundusze na pomoc strajkującym. Drugim kierunkiem działalności Związku była propaganda i praca oświatowa. Działacze uważali, że wraz z upadkiem rządów absolutystycznych w Europie Polska odzyska niepodległość. W programie partii dominowała walka ekonomiczna nad polityczną.

W 1891 r. powstała kolejna organizacja socjalistyczna Zjednoczenie Robotnicze²⁶. Przeciwstawiała się stosowaniu terroru i spisków oraz propagowała masowe akcje ekonomiczne. W 1892 r. weszła w skład powstającego PPS-u. Działaczami Zjednoczenia byli E. Abramowski, J. Stróżecki, L. Falski i S. Wojciechowski a z członków „Czasopisma Lekarskiego” dr J. Grabowski.

Natomiast w 1892 r. grupa działaczy socjalistycznych na emigracji utworzyła w Paryżu Związek Zagraniczny Socjalistów Polskich²⁷. Jedną z działaczek partii była dr Z. Garlicka.

Nadmienić warto, iż przez ZZSP przeszli najwybitniejsi działacze socjalistyczni polscy. Związek był oddziałem zagranicznym PPS-u.

Prawie równolegle (w 1893 r.) w Królestwie Polskim doszło do połączenia II Proletariatu ze Związkiem Robotników Polskich i utworzenia Polskiej Partii Socjalistycznej²⁸. Program partii kładł główny nacisk na walkę o niepodległość Polski oraz masowy rozwój ruchu robotniczego. Od 1894 r. partia wydawała pismo „Robotnik”. W PPS-ie działali także lekarze współpracujący z „Czasopismem Lekarskim”: dr Z. Garlicka, dr S. Sterling oraz dr J. Grabowski, który

²⁵ K. Groniowski, J. Skowronek, op. cit., s. 194; *Łódź. Dzieje miasta*, op. cit., s. 387.

²⁶ K. Groniowski, J. Skowronek, op. cit., s. 194, 247, 248, 250.

²⁷ K. Groniowski, J. Skowronek, op. cit., s. 247, 248, 327; *Encyklopedia PWN*, dz. cyt., s. 897.

²⁸ K. Groniowski, J. Skowronek, op. cit., s. 247-254.

podczas II Zjazdu PPS w Warszawie, został wybrany do Centralnego Komitetu Robotniczego²⁹ a którego zadaniem było kierowanie całokształtem pracy partyjnej, szczególnie organizowanie miejscowych Komitetów Robotniczych i kierowanie ich pracą.

Konieczne trzeba tutaj dodać, iż dr S. Sterling działał również w Lidze Państwowości Polskiej założonej w 1915 r. w Łodzi. Organizacja skupiała głównie inteligencję o orientacji proaustriackiej oraz głosiła konieczność połączenia Galicji z Królestwem Polskim. Wchodziła w skład Zjednoczonego Stronnictwa Niepodległościowego skupiającego zwolenników państw centralnych i koncepcji czynnej współpracy z okupantem, w przeciwieństwie do Zjednoczenia Narodowego - stronnictwa o orientacji prorosyjskiej³⁰. Warto tutaj przypomnieć o działalności dr J. Brudzińskiego, który aktywnie pracował na rzecz utworzenia przez państwa centralne niezależnej Polski. W grudniu 1916 r. uczestniczył w rozmowach w kwestii powstania Tymczasowej Rady Stanu.

Gdy w październiku 1905 r. Rosja stała się monarchią konstytucyjną, w wyborach powszechnych miano wybrać posłów do Dumy Państwowej (parlamentu). Głosowanie zbojkotowała PPS. Aktywnie natomiast włączyła się Narodowa Demokracja, głosząc hasła autonomii w samorządach miejskich i wiejskich, polonizacji szkół i administracji. Pierwsze wybory do Dumy odbyły się w kwietniu 1906 r. Wszystkie 34 mandaty w Królestwie przypadły Narodowej Demokracji. W Łodzi o miejsce w parlamencie walczył dr A. Rząd. Bój był bardzo zacięty, gdyż Żydzi, jak pisał „Tygodnik Ilustrowany”, pragnęli przeforsować swojego kandydata. Zwycięstwo odniósł jednak Polak, którego poparł blok niemiecko-polski. W Dumie A. Rząd przemawiał m.in. w sprawie szkolnej. Jednak działalność ta nie mogła być kontynuowana, gdyż w lipcu 1906 r. Duma została rozwiązana³¹. Ponownie A. Rząd został wybrany do III Dumy w 1907 r. (W II Rzeczpospolitej z ramienia Związku Ludowo-Narodowego był posłem na Sejm Ustawodawczy).

Odpowiedzią władz carskich na działalność polityczną polskich lekarzy były represje. Na przykład dr H. Trenkner za udział w obchodzie rocznicy powstania kościuszkowskiego został zesłany do guberni permskiej. Zezwolono mu na kontynuację studiów w Dorpacie, ale niedługo potem za udział w tajnym stowarzyszeniu

²⁹ A. Garlicki, *U źródeł obozu belwederskiego*, Warszawa 1979, s. 65, 66, 68, 70, 72.

³⁰ *Łódź. Dzieje miasta*, op. cit., s. 462-466.

³¹ „Tygodnik Ilustrowany” 1906, nr 18, s. 346; 1907, nr 45, s. 917.

³² J. Fijałek, *Dzieje Żydów*, op. cit., s. 208.

„Oświata Ludowa” ponownie został zesłany, tym razem do guberni archangielskiej na 5 lat.

Z kolei dr J. Grabowskiego aresztowano za udział w obchodzie 60-lecia powstania listopadowego. Przez 10 miesięcy więziony był w Cytadeli warszawskiej, następnie zwolniony i ponownie aresztowany pod zarzutem zamachu na generał-gubernatora J. Hurkę. Przebywał w Cytadeli 2 lata, po czym skazano go na 10 lat zsyłki do Ust-Sysolska.

Także dr I. Dąbrowski został aresztowany i osadzony w Cytadeli za działalność w Związku Robotników Polskich. Zwolniony za kaucją 1500 rb. następnie ponownie uwięziony na pół roku, a po uwolnieniu, skazany administracyjnie na wydalenie z Królestwa Polskiego na 2 lata.

Lekarze-społecznicy odegrali także znaczącą rolę w rozwoju szkolnictwa łódzkiego. Doktorzy: J. Koliński, S. Sterling, J. Brudziński domagali się nauczania w szkołach w języku polskim. J. Koliński urządzał w swym domu tajne zebrania rodziców, rozdawał ulotki o treści patriotycznej. Za udział w zorganizowaniu strajku szkolnego został w 1905 r. aresztowany. W strajkach szkolnych brał także udział S. Sterling. Za tę akcję został przez policję rosyjską również aresztowany, a po zwolnieniu poddany pod stały nadzór policyjny³². Rewolucja 1905 r. w Królestwie umożliwiła rozwój prywatnych szkół średnich z wykładowym językiem polskim. Dr L. Fankanowski był współzałożycielem i prawnym właścicielem gimnazjum polskiego dla chłopców. Ze szkołą związany był również dr H. Trenkner-pracujący jako lekarz szkolny w gimnazjum L. Lorentza. L. Handelsman przez wiele lat był lekarzem szkolnym i wykładowcą higieny. Trzeba tutaj dodać, iż naukę o higienie wprowadzono do szkół z inicjatywy dr S. Skalskiego. Rewolucja 1905 r. uświadomiła ludziom konieczność walki z zaniedbaniami oświatowymi. Wielkim problemem miasta był analfabetyzm. W 1897 r. 55% mężczyzn i 60% kobiet nie posiadała umiejętności czytania i pisanie. Gdy dodamy do tego, iż kilkadziesiąt tysięcy dzieci nie pobierało żadnej nauki, wyłoni się nam smutny obraz społeczeństwa łódzkiego. Walka z analfabetyzmem stała się zatem ważnym celem dla oświeconej części działaczy. Domagali się od władz powszechnego i bezpłatnego nauczania. Akcję popierali m.in. łódzcy lekarze: J. Brudziński, S. Serkowski, S. Skalski, S. Sterling i H. Trenkner.

³² J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 109-111; *Łódź. Dzieje miasta*, op. cit., s. 528-530; *Słownik polskich towarzystw naukowych*, red. B. Sordylowa, Warszawa 2001, t. H, cz. 3, s. 449-450.

Oni też stali się inicjatorami i organizatorami Towarzystwa Szerzenia Oświaty, powołanego do życia w grudniu 1905 r.³³ Organizacja oprócz walki z analfabetyzmem wśród młodzieży i dorosłych, popierała rozwój czytelnictwa i utworzenie Uniwersytetu Powszechnego, który organizował wykłady i odczyty dla szerokiego kręgu słuchaczy. Prelekcje wygłaszali tam m.in. dr S. Sterling i dr S. Skalski z fizjologii oraz dr B. Handelsman i dr S. Sterling z higieny. Także w grudniu 1905 r. powstała kierowana przez działaczy Narodowej Demokracji Polska Macierz Szkolna³⁴. Stowarzyszenie mające na celu krzewienie i popieranie oświaty w duchu narodowym poprzez prowadzenie szkół, ochronek, kursów dla analfabetów, udzielanie stypendiów i wydawanie książek. W działalność organizacji włączyli się również lekarze: J. Czajkowski, J. Michalski, A. Rząd i A. Troczewski.

Oprócz działalności politycznej lekarze aktywnie włączyli się w pracę na rzecz społeczeństwa. W 1886 r. powstało Łódzkie Towarzystwo Lekarskie³⁵. Do jego zadań należało organizowanie badań naukowych, upowszechnianie wiedzy medycznej wśród lekarzy oraz podejmowanie działań zmierzających do ochrony zdrowia ludności poprzez poprawę warunków sanitarnych Łodzi i znalezienie skutecznych środków przeciw szerzeniu się chorób zakaźnych. Na zebraniach ŁTL demonstrowano i opisywano ciekawe przypadki z różnych dziedzin medycyny. Spośród członków założycieli, cztery osoby działały w utworzonym 3 lata później „Czasopiśmie Lekarskim”: dr K. Jonscher (prezes w latach 1897–1905), dr A. Krusche (prezes 1910–1916), dr K. Jasiński (prezes 1905–1910) i dr J. Koliński (dożywotni sekretarz). Aktywnym działaczem TLL był dr S. Sterling – prezes od 1916 r.

W 1897 r. przy ŁTL lekarze: J. Maybaum, S. Skalski, S. Serkowski i S. Sterling utworzyli Komitet Higieniczno-Sanitarny, który 5 lat później przemianowano na oddział łódzki Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego³⁶. Do zadań Komitetu należało dążenie do poprawy sytuacji zdrowotnej mieszkańców miasta. Z jego inicjatywy w 1904 r. powstała instytucja „Kropla Mleka”³⁷. Była to pierwsza tego rodzaju placówka na ziemiach polskich. Działali w niej związani z „Czasopiśmie Lekarskim”: dr J. Brudziński, dr J. Maybaum oraz

³⁴ *Słownik polskich towarzystw naukowych*, tamże, t. II, czl. s. 443–446.

³⁵ J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 107; W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 128–131.

³⁶ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 131; J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 108.

³⁷ J. Supady, Powstanie i działalność łódzkiej Kropli Mleka, „Zdrowie Publiczne” 1977, t. 88, nr 6, s. 413; W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 200–204.

jego żona Stefania, dr S. Skalski i dr S. Serkowski. Później współpracowała z nimi także dr Z. Garlicka. Głównym celem działania „Kropki Mleka” była walka ze śmiertelnością niemowląt, spowodowaną najczęściej biegunką i gruźliczym zapaleniem opon mózgowych. Wśród przyczyn szerzenia się biegunki wymieniano unikanie przez matki karmienia piersią oraz podawanie pokarmu sztucznego, który był mało wartościowy, nieodpowiednio przyrządzony i zanieczyszczony. Początkowo organizację wspierała finansowo Stefania Maybaum, a od 1906 r. przekształcono ją w spółdzielnię, co umożliwiło objęcie opieką większej liczby dzieci. Ubodzy rodzice otrzymywali mleko bezpłatnie, natomiast zamożniejsi za jedną porcję (1,5 l mleka) płacili 2 kopiejki. W pierwszych latach działalności (1904–1907) w łódzkiej „Kropki Mleka” wydawano dziennie 200–250 porcji mleka i mieszanek odżywczych³⁸. Organizacja dostarczała pokarm wszystkim dzieciom, bez względu na wyznanie, ucząc przy okazji racjonalnego żywienia i zasad higieny. Przygotowanie mleka odbywało się pod stałym nadzorem pracowni bakteriologiczno-chemicznej doktora S. Serkowskiego. „Kropka Mleka” oprócz przygotowywania pokarmu, troszczyła się o kobiety i dziecko, propagowała karmienie piersią, przygotowywała do obowiązków matki oraz rozstrząsała systematyczną opiekę nad dziećmi w prywatnych gabinetach i w ambulatorium szpitala im. Anny Marii³⁹. Porad udzielali tam m.in. dr J. Brudziński i dr H. Trenkner.

W latach 80 XIX w. w Łodzi powstawały też organizacje filantropijne, otaczające opieką lekarską dzieci robotników. Pierwsza ochronka otwarta została w 1889 r. Prowadzili ją doktorzy J. Koliński i J. Birenctweig. Do ochrony przyjmowano dzieci wyznania rzymsko-katolickiego, w wieku od 3 do 12 lat. Dzieci poddawane były wstępnym badaniom lekarskim, a w czasie pobytu w zakładzie także badaniom okresowym. Szczególnie dbano o racjonalne żywienie. Przy ochronce zorganizowano szkołę elementarną, a w 1900 r. także szkołę rzemiosła, gdzie dzieci zapoznawały się z pracą włókiennika⁴⁰.

Pomoc materialną i umysłową ubogim i opuszczonym dzieciom niesło także utworzone w 1907 r. w Łodzi Towarzystwo Opieki nad Dziećmi „Gniazdo”. Pracowali w nim: dr J. Brudziński, dr S. Skalski i dr L. Fankanowski. Z inicjatywy Towarzystwa otwierano nowe ochronki oraz 10 łóżkowy hotelik dla dzieci bezdomnych, który na-

³⁸ Tamże, s. 414.

³⁹ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 202; J. Fijałek, I. Indulski, op. cit., s. 158–159.

⁴⁰ J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 148–150; J. Supady, *Powstanie i rozwój ochronek, przytułków i sierocińców dla dzieci w Łodzi na przełomie XIX i XX w.*, „Zdrowie Publiczne” 1977, t 88, nr 4, s. 278; Berner W., Supady J., op. cit., s. 188–191.

stępnie został przekształcony na przytułek dla sierot. Opieką otoczono w nim około 50-cioro dzieci⁴¹.

Inicjatywą lekarzy prowincjonalnych było także zorganizowanie kolonii dla ubogich dzieci oraz przytułków dla dziatwy wiejskiej, tworzonych na czas robót polnych, o czym możemy przeczytać na łamach „Czasopisma Lekarskiego”⁴². Z kolei z inicjatywy dr S. Skalskiego rozpoczęto dożywianie dzieci w szkołach publicznych. Zdrowiem uczniów interesował się także J. Koliński, który przeprowadził badania wzroku wśród dzieci szkół elementarnych. Wyniki wykazały, iż spośród 620 uczniów 242 (39%) miało odchylenia od stanu prawidłowego⁴³. Wiele czasu i wysiłku wkładała w zorganizowanie opieki nad matką i dzieckiem dr Z. Garlicka. To właśnie z jej inicjatywy powstał przytułek położniczy Towarzystwa Dobroczyńności.

W 1899 r. w „Czasopiśmie Lekarskim” dr S. Sterling napisał „lekarz fabryczny nie wywiera obecnie żadnego wpływu na poprawę przeciw zdrowotnych warunków pracy, tłumacząc się brakiem powagi w kwestii pociągających za sobą wydatki pieniężne, lekceważeniem przez właściciela fabryki swoich wskazówek i rad”⁴⁴. Konieczne zatem było wyjaśnienie przemysłowcom korzyści wynikających z poprawy sytuacji zdrowotnej w fabrykach. „Lekarze powinni dolożyć wszelkich starań, aby przekonać chlebodawców, iż pieniądze wydane na ten cel nie są bynajmniej stracone, że wydatki na ten cel lożone dadzą im korzyść realną”. Pomimo trudności lekarze próbowali organizować się w stowarzyszenia aby walczyć z zagrożeniami zdrowotnymi w fabrykach oraz propagować oświatę sanitarną. W 1906 r. z inicjatywy ŁTL zorganizowano Towarzystwo Lekarzy Fabrycznych. Aktywnymi działaczami byli w nim: J. Michalski, S. Skalski, S. Sterling oraz H. Trenkner. Towarzystwo było pierwszą w Królestwie Polskim organizacją skupiającą lekarzy zajmujących się leczeniem i zapobieganiem schorzeniom zawodowym⁴⁵, a lekarze społecznicy poparli walkę łódzkiej klasy robotniczej o poprawę warunków pracy. Od początku lat 90 XIX w. ruch robotniczy podjął walkę m.in. o 8 godzinny dzień pracy, prawodawstwo ochronne oraz

⁴¹ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 192.

⁴² J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 152–156; A. Rząd, *W sprawie przytułków dla dzieci wiejskich na czas robót polnych*, „Czasopismo Lekarskie” 1899,1.1, nr 3, s. 96–98; M. Berenstein, *O koloniach letnich dla ubogich dzieci*, „Czasopismo Lekarskie” 1899,11, nr 9, s. 354–359; nr 10, s. 403–408.

⁴³ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 205.

⁴⁴ „Czasopismo Lekarskie” 1899,11, nr 1, s. 3.

⁴⁵ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 139.

zabezpieczenie robotników w przypadku choroby, kalectwa, starości i braku pracy. Żądania doprowadziły do ograniczenia w 1897 r. długości dnia roboczego do 11 1/2 (wcześniej było to 12–15 godzin, czasami nawet 16 godzin), a w 1903 r. wydano ukaz o odszkodowaniu na wypadek choroby i kalectwa. W 1912 r. natomiast udało się robotnikom wywalczyć obowiązkowe ubezpieczenia na wypadek choroby⁴⁶.

Z kolei przy Oddziale Łódzkim Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego w 1906 r. powstała Sekcja Antyalkoholowa⁴⁷. Organizacja przeciwdziałała szerszeniu się alkoholizmu i umożliwiała pomoc uzależnionym, poprzez prowadzenie akcji profilaktycznej i propagandowej. W Towarzystwie Higienicznym urządzano otwarte naukowe posiedzenia, w dni świąteczne w dzielnicach robotniczych wygłaszano odczyty, a w 1907 r. nawiązano współpracę z oddziałem Warszawskiego Towarzystwa Abstynenckiego „Przyszłość”, które po rozwiązaniu sekcji uruchomiło swój oddział terenowy. Alkoholizm przyczyniał się do wzrostu zachorowalności na choroby weneryczne. Ogromnym problemem było również rozpijanie dzieci. Z badań S. Skalskiego wynikało, że na 6152 dzieci łódzkich, tylko 1312, czyli 21,3% nie znało smaku lub nie piło alkoholu⁴⁸. W ruchu abstynenckim działali m. in. dr S. Skalski, dr S. Serkowski i dr A. Rząd.

Na początku XX w. Łódź była najbardziej zagruzliczonym miastem w Europie (na 100 tys. umierało 389 osób rocznie)⁴⁹. Już w 1898 r. z inicjatywy dr S. Sterlinga powstał pierwszy na ziemiach polskich oddział dla chorych na gruźlicę, chorobę pociągająca za sobą tak wielką śmiertelność, iż znalazła się w centrum zainteresowań łódzkich lekarzy. W 1907 r. S. Sterling utworzył Ligę Przeciwgruźliczą⁵⁰. Działali w nim również lekarze związani z „Czasopismem Lekarskim” S. Skalski, H. Trenkner i J. Grabowski. Stowarzyszenie walczyło z rozszerzającą się gruźlicą, ułatwiała leczenie ludziom zagrożonym i chorym, opiekowało się rodzinami chorych oraz prowadziło badania nad najbardziej skutecznymi metodami jej leczenia. Przy towarzystwie otwierano gruźlicze oddziały szpitalne, gromadzono środki na sanatoria, otwierano poradnie

⁴⁶ Łódź. Dzieje miasta, op. cit., s. 341; I. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 104.

⁴⁷ I. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 229–231.

⁴⁸ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 166–168.

⁴⁹ Łódź. Dzieje miasta, op. cit., s. 348.

⁵⁰ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 211–218; „Czasopismo Lekarskie” 1908, t. X, nr 7–8, s. 316–321; J. Supady, *Problematyka gruźlicy wieku dziecięcego w pracach badawczych lekarzy łódzkich na początku XX wieku*, „Wiadomości Lekarskie” 1977, t. XXX, nr 13, s. 1065–1069.

przeciwgruźlicze i organizowano kolonie letnie dla dzieci z zagrożonych środowisk.

W 1898 r. L. Fankanowski założył Towarzystwo Doraźnej Pomocy Lekarskiej, które przy współudziale doktorów K. Jonschera, J. Kolińskiego, A. Kruche, K. Jasińskiego i S. Sterlinga w 1899 r. utworzyło trzecie w kraju (po Krakowie i Warszawie) Pogotowie Ratunkowe udzielające bezpłatnej i doraźnej pomocy lekarskiej wszystkim mieszkańcom miasta, którzy ulegli nieszczęśliwym wypadkom⁵¹.

Również dr A. Krusche, tym razem z dr S. Skalskim współdziałali w powstaniu Straży Pożarnej. Natomiast dr A. Rząd pracował w Komitecie organizującym Armię Ochotniczą w 1920 r.

Lekarze włączyli się także w działalność bankową. S. Skalski założył Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe w Tuszynie, a A. Rząd takie samo w Łodzi. W Warszawie natomiast A. Rząd był prezesem w latach 1910–1917 Banku Towarzystw Spółdzielczych. Z kolei L. Fankanowski został sekretarzem zarządu kasy wzajemnej pomocy lekarzy miasta Łodzi.

Ponieważ głównym celem działalności lekarzy społeczników była poprawa sytuacji zdrowotnej ludności, bardzo często byli też organizatorami szpitali, oddziałów i zakładów leczniczych. Wielkie zasługi położył tu K. Jonscher. Z jego inicjatywy w 1892 r. powstała 7-lóżkowa Izba Porodowa dla niezamożnych kobiet⁵². W 1896 r. dr A. Goldman, dr A. Krusche, dr K. Jasiński i dr Cz. Stankiewicz utworzyli Zakład chirurgiczny i ginekologiczny⁵³. W 1902 r. otwarto 130-lóżkowy szpital dla nerwowo i umysłowo chorych „Kochanówka”⁵⁴. Gdy w ciągu dwu i pół roku liczba pacjentów zwiększyła się z 53 do 253, postanowiono dobudować trzeci pawilon. Kolejne pomieszczenia powstały w 1908 r. i w 1913 r. i wtedy można było leczyć 228 pacjentów, stosując nowoczesne metody leczenia. Przewodniczącym zarządu szpitala (do 1907 r) został K. Jonscher. Także K. Jonscher zainicjował założenie 100-lóżkowego szpitala dla dzieci im. Anny Marii⁵⁵. Finansowo wsparł projekt E. Geyer oraz E. i M. Herbstowie, którzy w ten sposób chcieli uczcić pamięć zmarłej córki Anny Marii. Uroczyste otwarcie nastąpiło w 1905 r. Działalność leczniczą szpital prowadził w ramach ambu-

⁵¹ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 218–220; Fijałek J., Indulski J., op. cit., s. 160–165.

⁵² Łódź. Dzieje miasta, op. cit., s. 351.

⁵³ W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 236.

⁵⁴ I. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 187–191.

⁵⁵ I. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 193–198.

latorium i oddziałów szpitalnych. Wielka liczba pacjentów 66558 w latach 1905–1913, świadczyła o potrzebie działania takiej placówki. Najczęściej z porad ambulatorium korzystali rodzice dzieci chorych na krztusiec, płonicę, odrę, gruźlicę, kiłę i jaglicę. Oprócz leczenia szpital prowadził działalność profilaktyczną (kontrola dzieci zdrowych, narażonych na choroby z powodu trudnych warunków środowiskowych, akcje szczepienia ospy, pierwotnego i powtórnego, współpraca z „Kroplą Mleka”)⁵⁶.

Naczelnym lekarzem szpitala był J. Brudziński. Wraz z H. Trenknerem byli zaangażowani w specjalistyczne szkolenia pielęgniarek w zakresie opieki nad dziećmi (działalność tę można uważać za pierwszą łódzką szkołę pielęgniarską)⁵⁷. Obaj lekarze prowadzili w szpitalu badania nad leczeniem płonicy surowicą⁵⁸ oraz przeprowadzali studia nad gruźlicą wieku dziecięcego. Także w szpitalu dziecięcym J. Brudziński udoskonalili diagnostykę zapalenia opon mózgoworzdzeniowych odkryciem objawu tego cierpienia u dzieci. Nie można tu pominąć informacji o staraniach J. Brudzińskiego, S. Gutentaga oraz W. Jasińskiego i W. Schoenaicha zmierzających do utworzenia przy TLL pierwszej na ziemiach polskich sekcji pediatrycznej, która w rezultacie powstała w 1908 r. na bazie doświadczeń lekarzy szpitala pediatrycznego w Łodzi. Kolejną ważną inicjatywą J. Brudzińskiego było utworzenie w listopadzie 1908 r. „Przeglądu Pediatrycznego”. Pierwszego czasopisma poświęconego wyłącznie chorobom dzieci⁵⁹.

Lekarze związani z „Czasopismem Lekarskim” aktywnie działali także na polu walki z chorobami zakaźnymi. W 1905 r. K. Jonscher, S. Serkowski i S. Sterling podjęli walkę z cholerą. Z ich inicjatywy odbyła się narada około 70 lekarzy z Królestwa Polskiego (wśród nich wymienić można J. Polaka, W. Palmirskiego, W. Chodźkę) celem określenia środków zaradczych. Postulowano aby władze zadbały o poprawę stanu sanitarnego miasta, wprowadziły przymusowe bezpłatne szczepienia przeciw cholerze oraz zorganizowały domy izolacyjne. Większości żądań nie udało się wprowadzić w życie z po-

⁵⁶ J. Supady, *Działalność kliniczna szpitala Anny Marii w Łodzi w latach 1905-1913*, „Polski Tygodnik Lekarski” 1979, t XXXIV, nr 21, s. 843-845.

⁵⁷ I. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 194.

⁵⁸ J. Supady, *Zagadnienia płonicy w pracach badawczych łódzkich lekarzy pediatrów na początku XX wieku*, „Wiadomości Lekarskie”. 1977, t. XXX, nr 17, s. 1399-1402; J. Supady, *Ostre choroby zakaźne w problematyce badawczej lekarzy szpitala Anny Marii w Łodzi w latach 1905-1913*, „Zdrowie Publiczne” 1978, t 89, nr 9, s. 597-599.

⁵⁹ „Czasopismo Lekarskie” 1908, t X, nr 10, s. 404, 409; nr 11, s. 441.

wodu braku pieniędzy. Jednak już w połowie 1905 r. S. Serkowski i J. Grabowski przystąpili do wykonania prekursorskich szczepień przeciw cholercie. W pierwszym rządzie objęto nim personel lekarski i sanitarny. Udało się także zaszczepić 312 dzieci w wieku 5–14 lat. Po ciężkiej epidemii cholery w 1906 r. władze doprowadziły do otwarcia pierwszej izby dezynfekcyjnej oraz tymczasowego szpitala zakaźnego. Zaczęto także przeprowadzać bezpłatne, dobrowolne szczepienia przeciw cholercie⁶⁰.

W walce z chorobami zakaźnymi wiele miejsca poświęcono ospie, która stanowiła jeszcze na przełomie wieków poważne zagrożenie epidemiologiczne. Przede wszystkim starano się przywrócić postanowienie Rady Lekarskiej Księstwa Warszawskiego z 1811 r. w sprawie przymusowego, powszechnego i bezpłatnego szczepienia ospy ochronnej, które po 1867 r. carskie prawodawstwo sanitarne zawiesiło. Dopiero w 1911 r. powierzono S. Skalskiemu kierownictwo walki z ospą. Zaszczepiono wtedy wszystkie niemowlęta w Łodzi pomiędzy 6 a 8 tygodniem życia. Dzieci powyżej 1 roku życia objęto szczepieniami na koszt miasta⁶¹.

Na przełomie XIX i XX wieku zaobserwowano wzrost zachorowań i śmiertelności z powodu nowotworów. Dwaj łódzcy lekarze J. Maybaum i S. Serkowski w 1904 r. opracowali ankietę dotyczącą etiologii, epidemiologii i leczenia nowotworów. Wyniki badania wykazały, iż rak szerzył się głównie w miastach i osadach, częściej u kobiet niż mężczyzn. U płci żeńskiej umiejscawiał się głównie w macicy i sutkach, natomiast u mężczyzn w żołądku. Liczba chorych wzrastała wraz z wiekiem i była najwyższa pomiędzy 50 a 65 rokiem życia. Były to pierwsze takiego typu badania w Królestwie⁶².

Lekarze łódzcy przyczynili się więc do zwalczania chorób zakaźnych, alkoholizmu, gruźlicy, chorób wenerycznych i nowotworów. Swoją pracą umożliwili rozwój wielu dziedzinom medycyny. Jednocześnie wykazali, iż lekarz musi pracować społecznie. „Czasopismo Lekarskie” wspierało środowisko lekarskie w ich pracy na rzecz po-

⁶⁰ Łódź. *Dzieje miasta*, op. cit., s. 350; J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 242; W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 157–160; S. Sterling, *Nieracjonalność badania chemicznego wód studziennych Łodzi, jako środka walki z cholera*, „Czasopismo Lekarskie” 1908, t X, nr 7–8, s. 309–313.

⁶¹ Łódź. *Dzieje miasta*, op. cit., s. 349–350; W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 236; W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 153–156; J. Supady, *Walka lekarzy z ospą prawdziwą w łódzkiej populacji dziecięcej na przełomie XIX i XX wieku*, „Zdrowie Publiczne” 1977, t 88, nr 11, s. 729–735.

⁶² J. Fijałek, J. Indulski, op. cit., s. 234–236; W. Berner, J. Supady, op. cit., s. 221–222.

prawy sytuacji zdrowotnej miasta. Dlatego też na łamach pisma często zamieszczano artykuły demaskujące istniejący stan sanitarny miasta Łodzi. Wskazywano na brak zainteresowania władz tymi problemami oraz postulowano konieczność przeprowadzenia zasadniczych reform. Opisywanie rzeczywistego stanu łódzkiej aglomeracji i jej mieszkańców zapewne przyczyniło się do zamknięcia pisma. Oficjalnie tłumaczono ten krok trudnościami finansowymi i ostrzeżeniami cenzury. W 12 numerze czasopisma z 1908 r. S. Sterling winę za upadek pisma przypisuje także zbyt małej aktywności młodych lekarzy. W grudniu 1908 r. wydawnictwo zostało połączone z krakowskim „Przeglądem Lekarskim” w „Przegląd Lekarski oraz Czasopismo Lekarskie”.

Aneks

Redaktorzy i współpracownicy łódzkiego "Czasopisma Lekarskiego"

Feliks Arnstein¹ (ur. 1849 Warszawa zm. 1916 Otwock), ukończył I gimnazjum w Warszawie. Student medycyny Szkoły Głównej w Warszawie.

Pracował w Kutnie jako lekarz baraków cholerycznych. Pod koniec 1902 r. przeniósł się do Łodzi, by po paru miesiącach powrócić do Kutna jako lekarz wolno praktykujący. Od 1907 do 1914 praktykował w Warszawie. Od 1914 r. przeniósł się do Otwocka, gdzie został jedynym lekarzem i kierownikiem Szpitala dla Umysłowo i Nerwowo Chorych „Zofiówka”. W latach 1894 - 1914 praktykował w sezonach letnich w Ciechocinku. W 1915 r. objął kierownictwo Zakładu Dietetycznego i Wodoleczniczego w Ciechocinku.

Publikacje: 85 prac, ocen i referatów w „Gazecie Lekarskiej” i „Czasopiśmie Lekarskim”. Pisał recenzje książek i prac naukowych.

Pracował w „Czasopiśmie Lekarskim” przez 3 miesiące 1903 r.

Władysław Biegański² (ur. 1857 Grabów, poznańskie, zm. 1917 Częstochowa), syn ślusarza.

Ukończył Gimnazjum w Piotrkowie. W 1880 r. ukończył wydział lekarski Uniwersytetu Warszawskiego. Studiował w Berlinie i Pradze. Od 1893 r. poświęcił się studiom filozoficznym. W 1881 r. objął posadę lekarza okręgowego w głębi Rosji, w guberni Kałuskiej. W 1883 r. po powrocie do kraju objął posadę lekarza szpitalnego w Częstochowie.

Publikacje: 131 prac, z czego 69 to prace kazuistyczne i kliniczne, 14 dotyczyło spraw sanitarnych i zawodowych, 23 z medycyny teoretycznej i z pogranicza medycyny, biologii i filozofii. Autor *Logiki medycyny*. Członek komitetu redakcyjnego „Krytyki Lekarskiej”.

Z „Czasopiśmie Lekarskim” współpracował tylko przez 1 rok.

Jakub Birencweig³ (ur. 1859 Inowłódz, zm. 1912)

Szkolę średnią i uniwersytet ukończył w Warszawie. Studia w klinikach Wiednia, Paryża, Hamburga, Wrocławia, Lipska, Kopenhagi oraz liczne wyjazdy naukowe. Przez parę lat pracował w szpitalach warszawskich. W 1887 r. osiadł w Łodzi, zajmując się wyłącznie dermatologią i chorobami wenerycznymi.

Publikacje: ogłaszał artykuły w „Pamiętniku Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” i „Gazecie Lekarskiej” oraz przełożył 2 rozdziały *Hypurgii Mendelsohn'a*.

Członek redakcji „Czasopisma Lekarskiego” w 1899 r.

Polikarp Józef Brudziński⁴ (ur. 1874 Bolew, płockie, zm. 1917 Warszawa), syn obywatela ziemskiego.

Ukończył IV gimnazjum w Warszawie. Studia medyczne w Dorpacie, poczym w 1894 r. przeniósł się na Uniwersytet Moskiewski, w 1897 r. uzyskał stopień lekarski. Doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1909 r. W latach 1898-1900 pracował w klinikach Warszawy, Krakowa, Grazu, Paryża i Londynu. Po powrocie do kraju w latach 1900-1904 pracował w Warszawie w domu wychowawczym ks. Boduena. Od 1904 r. organizował szpital dziecięcy im. Anny Marii w Łodzi, gdzie w latach 1905 - 1910 był lekarzem naczelnym. Po powrocie do Warszawy organizował szpital dziecięcy im. Karola i Marii, od chwili jego otwarcia został lekarzem naczelnym. Związany z „Czasopismem Lekarskim” od 1905 r. Redaktor naczelny „Przeglądu Pediatrycznego”.

Członek Komitetu redakcyjnego „Gazety Lekarskiej”.

Józef Czajkowski⁵ (ur. 1857 Mława, zm. 1913 Kraków), syn nauczyciela.

Gimnazjum ukończył w Łomży. Studia lekarskie w Akademii Medyczno-Chirurgicznej w Petersburgu. Dyplom lekarza uzyskał w 1882 r. Jako stypendysta rządowy wysłany do Kurska jako lekarz pułkowy (1882-1884). Następnie przeniesiony na stanowisko lekarza szpitala wojskowego do Charkowa, gdzie uzyskał stopień doktora medycyny. Po zakończeniu służby wojskowej wrócił do kraju i objął funkcje lekarza kopalni węgla i zakładów hutniczych w Sosnowcu. W 1895 r. został lekarzem naczelnym szpitala górniczego „Pogoń” i jednocześnie naczelnym lekarzem Towarzystw Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. W szpitalu założył własną pracownię bakteriologiczno-serologiczną.

Publikacje: 29 prac głównie w „Gazecie Lekarskiej”.

Z „Czasopismem Lekarskim” współpracował w 1899 r.

Ignacy Dąbrowski⁶ (ur. 1862 Warszawa, zm. 1917 Łomża), syn dyrektora Komisji Przychodów i Skarbu oraz właściciela majątku.

Ukończył II gimnazjum w Warszawie w 1883 r. Studia medyczne na Uniwersytecie Warszawskim, dyplom uzyskał w 1889 r. Po studiach został asystentem oddziału chirurgicznego dra W. Krajewskiego w szpitalu Dzieciątka Jezus. W 1907 r. wyjechał do Ostrowca, gdzie objął posadę lekarza w Zakładach Ostrowieckich, prowadząc tam szpital. W 1907 r. zwolniony z pracy z powodu ograniczenia produkcji, przeniósł się do Łodzi i przez 2 lata był lekarzem fabrycznym w zakładach włókienniczym K. Scheiblera. W 1909 r. przeniósł się do Łomży i objął stanowisko naczelnego lekarza szpitala miejskiego i kierownika oddziału chirurgicznego.

Członkiem komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” został w 1908 r.

Ludwik Fankanowski⁷ (ur. 1864 Płock, zm. 1907 Łódź).

Po studiach na wydziale przyrodniczym ukończył wydział lekarski. Pracował jako lekarz fabryczny przy fabryce L. Geyera.

Członek komitetu redakcyjnego i zarazem współwydawca łódzkiego „Czasopisma Lekarskiego” w latach 1900-1907.

Zofia Garlicka⁸ (ur. 1874 Niżny Nowogród, zm. 1942 Oświęcim).

Gimnazjum ukończyła w Niżnym Nowogrodzie. Studia medyczne w Genewie, a ostatni rok w Zurychu. (dyplom w 1899 r.). Po powrocie do Rosji w Kazaniu uzyskała dyplom lekarski umożliwiający praktykę w państwie rosyjskim. Praktyka lekarska kolejno w Zawierciu, Częstochowie. W 1907 r. po przeniesieniu do Łodzi objęła posadę w fabryce K. Scheiblera. W 1918 r. przeniosła się do Warszawy, gdzie pracowała na oddziale dra Stankiewicza w szpitalu św. Ducha, przez pewien czas pracowała w szpitalu kasy chorych, a potem w Szpitalu Wojskowym Ujazdowskim. Specjalizacja: położnictwo i ginekologia.

Publikacje: Współpracowała z „Ginekologią Polską”, wygłaszała odczyty dla inspektorów fabrycznych, które drukowane były w „Lekarzu Polskim”. Ogłosiła 14 prac.

Antoni Goldman⁹ (ur. 1873 Warszawa, zm. 1935 Warszawa).

Gimnazjum ukończył w 1891 r. w Warszawie. Studia lekarskie na Uniwersytecie Warszawskim, ukończył w 1897 r. Był dyrektorem Szpitala Starozakonnych w Warszawie.

Publikacje: opublikował ponad 20 prac w „Czasopiśmie Lekarskim” i „Gastrologii Polskiej”.

W latach 1905-1908 był członkiem komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego”.

Julian Grabowski¹⁰ (ur. 1867 Warszawa, zm. 1926 Warszawa), syn agronoma.

Gimnazjum suwalskie ukończył w 1884 r. Przez 3 lata studiował matematykę na Uniwersytecie Petersburskim. W 1887 r. immatrykulował się na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas zsyłki uzyskał pozwolenie na kontynuowanie studiów. Stopień lekarza uzyskał w 1898 r. na Uniwersytecie Kazańskim. Po powrocie do kraju w 1906 r. osiadł w Łodzi, gdzie został lekarzem szpitala powiatowego św. Aleksandra, jako chirurg. Następnie objął po A. Krusche oddział chirurgiczny i funkcję naczelnego lekarza. W 1910 r. po stracie ręki został burmistrzem w mieście Radomsku. W czasie wojny pracował w Rosji jako lekarz. Po powrocie do kraju objął w Warszawie stanowisko lekarza sanitarnego dzielnicy mokotowskiej, a następnie Starego Miasta.

Publikacje: Współautor, wraz z J. Piłsudskim, broszury: *Wskazówki dla agitatorów*. Członek komitetu redakcyjnego „Robotnika” i „Głosu”.

W latach 1906-1908 był członkiem komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego”.

Stanisław Gutentag¹¹ (ur. 1866 Warszawa).

W latach 1885--1892 studia na Uniwersytecie w Warszawie. W 1893 r. pracował w Warszawskim szpitalu dla dzieci im. Bersonów i Baumanów. Od 1894 r. w Szpitalu im. Poznańskich w Łodzi. Lekarz naczelny publicznych szkół w Łodzi. Pracownik Zarządu m. Łodzi w latach 1918-1939.

Publikacje: pisał do gazet lekarskich.

Pracował w „Czasopiśmie Lekarskim” w 1899 r.

Bronisław Handelsman¹² (ur. 1859 Warszawa, zm. 1935 Iwonicz).

W 1876 r. ukończył gimnazjum w Warszawie. W tym mieście studiował medycynę, dyplom uzyskał w 1893 r. Specjalizację odbywał w Wiedniu i w Berlinie. Początkowo praktykował na prowincji. Od 1890 r. mieszkał w Łodzi, gdzie był ordynatorem oddziału wewnętrznego w Szpitalu Miejskim św. Aleksandra (na stanowisku tym pracował przez 25 lat), przez kilka lat był także naczelnym lekarzem tego szpitala. Specjalizował się w gastrologii.

Publikacje: napisał podręcznik higieny do szkół średnich oraz przetłumaczył wiele podręczników z języka niemieckiego *Podręcznik chorób wewnętrznych* Mehringa-Krehla i *Diagnostykę różniczkową chorób wewnętrznych* Matthesa.

Ksawery Jasiński¹³ (ur. 1859, zm. 1925 Warszawa).

Studia lekarskie odbył na Uniwersytecie Warszawskim. Stopień lekarza uzyskał w 1883 r. W 1895 r. był lekarzem fabrycznym Towarzystwa Akcyjnego K. Scheiblera. W 1896 r. założył Zakład Chirurgiczno-Ginekologiczny, gdzie prowadził oddział ginekologiczny.

Publikacje: autor 9 prac z położnictwa i ginekologii w „Czasopiśmie Lekarskim” i „Gazecie Lekarskiej”.

Od 1899 r. w komitecie redakcyjnym „Czasopisma Lekarskiego”.

Karol Jonscher¹⁴ (ur. 1850 Lublin, zm. 1907 Łódź), pochodził z zasymilowanej ewangelicko-augsburskiej rodziny niemieckiej. Syn pastora parafii ewangelickiej, a zarazem nauczyciela gimnazjum. Rodzina matki wywodziła się od słynnego astronoma gdańskiego Heveliusa.

Gimnazjum lubelskie ukończył w 1866 r. Studiował medycynę w Warszawie, dyplom uzyskał w 1871 r. Następnie w roku akademickim 1871/2 pracował w klinikach uniwersyteckich w Wiedniu, pracował też w łódzkich szpitalach. Zainicjował w Łodzi wiele ośrodków i szpitali.

W komitecie redakcyjnym „Czasopisma Lekarskiego” do 1907 r.

Józef Koliński¹⁵ (ur. 1852 Warka, zm. 1933 Łódź), syn stelmacha.

W 1873 r. ukończył Gimnazjum w Kaliszu. W latach 1874-1879 studiował w Medyko-Chirurgicznej Akademii w Petersburgu. W 1889 r. uzyskał stopień doktora medycyny na Uniwersytecie Warszawskim. Po dyplomie w 1879 r. przydzielony do 37 Jekaterynburbskiego pułku piechoty w Łodzi. W latach 1881-1889 pracował w szpitalu wojskowym na Bielanach i w Ujazdowskim w Warszawie. W 1893 r. wystąpił ze służby wojskowej i na stałe związał się z Łodzią. Organizował oddziały oczne w szpitalach im. Poznańskich, Czerwonego Krzyża, Anny Marii, św. Aleksandra i św. Józefa.

Publikacje: Ogłosił 25 prac zamieszczonych w „Zdrowiu”, „Polskim Czasopiśmie Lekarskim” i w „Czasopiśmie Lekarskim”.

Od 1899 r. członek komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” i jego wydawca.

Henryk Kohn¹⁶ (ur. 1857)

W 1885 r. praktykował w Rawie. Od lat 90 XIX w. mieszkał i praktykował w Łodzi gdzie był m.in. ordynatorem szpitala fabrycznego. Badał dzieci wyznania mojżeszowego kwalifikując je na kolonie letnie.

Dołączył do komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” w 1902 r.

Maurycy Krotowski¹⁷ (ur. 1847)

Pracował i mieszkał w Łodzi. Lekarz zakładu S. Rozentali.

W komitecie redakcyjnym „Czasopisma Lekarskiego” w 1899 r.

Albert Krusche¹⁸ (ur. 1858 Warszawa, zm. 1919 Łódź), wyznania ewangelicko-augsburskiego. Ojciec był współwłaścicielem Pabianickich Fabryk WYROBÓW Bawełnianych.

Gimnazjum ukończył w 1878 r. w Warszawie. Pracował jako wolontariusz w Szpitalu Dzieciątka Jezus. W 1886 r. rozpoczął praktykę lekarską w Łodzi. W latach 1891-1900 został chirurgiem w Szpitalu św. Aleksandra. Był też lekarzem Domu Opieki łódzkiego zboru ewangelickiego. Od 1896 r. pracował w Zakładzie Chirurgiczno-Ginekologicznym, prowadząc oddział chirurgiczny.

Publikacje: Ogłosił 8 prac z chirurgii i sprawozdania ze Szpitala św. Aleksandra w Łodzi za r. 1898.

Członek redakcji „Czasopisma Lekarskiego”.

Anastazy Landau¹⁹ (ur. 1876 Żychlin, powiat kutnowski, zm. 1957 Warszawa), syn kupca.

Ukończył V gimnazjum w Warszawie. W latach 1894-1899 studiował na wydziale lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1902-1903 wyjechał na studia dokształcające do kliniki Noordena we Frankfurcie i zakładu fizjologii prof. W. Zuntza w Berlinie.

Pracę zawodową rozpoczął na oddziale dr T. Dunina w Szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie. W czasie I wojny światowej przebywał w Rosji, gdzie pracował jako ordynator szpitala wojskowego, a np. ekspert kliniczny w zakresie zatruc gazami bojowymi. Od 1921 r. ordynator oddziału wewnętrznego warszawskiego Szpitala Wolskiego. Na początku II wojny światowej aresztowany przez Gestapo i osadzony na Pawiaku, następnie przedostał się do Anglii, gdzie w latach 1942-1947 był starszym ordynatorem Szpitala im. Paderewskiego w Edynburgu. Po powrocie do kraju, w 1947 r., objął kierownictwo oddziału wewnętrznego w Szpitalu Wolskim.

Publikacje: Autor 245 prac oryginalnych (w tym 169 w języku polskim, 55 po francusku, 14 po niemiecku, 4 po rosyjsku, 3 po niemiecku). 10 prac ogłosił za granicą głównie w „Lekarzu Wojskowym” wychodzącym w Edynburgu.

Współpracował z „Czasopismem Lekarskim” tylko w 1899 r.

Józef Maybaum-Marzyński²⁰ (ur. 1870).

Ordynator oddziału wewnętrznego (gastrolog i onkolog) w łódzkich szpitalach.

Członek redakcji „Czasopisma Lekarskiego” w latach 1899-1908.

Józef Michalski²¹ (ur. 1868 Aleksandrów Kujawski, zm. 1929 Łódź), syn magazyniera kolejowego.

Ukończył gimnazjum w Piotrkowie Trybunalskim. Studia lekarskie odbył w Uniwersytecie Moskiewskim. W 1896 r. uzyskał stopień lekarza. Specjalizował się w okulistyce w Paryżu, w lecznicy dr K. Gałęzowskiego. Pracował w Szpitalu Fabrycznym Towarzystwa Akcyjnego K. Scheiblera. W 1905 r. zaczął pracę w ambulatorium szpitala Anny Marii jako okulista. W czasie wojny rosyjsko-japońskiej wysłany na Daleki Wschód. W 1914 r. zmobilizowany, przez 4 lata służył w wojsku rosyjskim, pracując jako okulista. W 1920 r. mianowany ordynatorem oddziału okulistycznego Szpitala św. Józefa.

W latach 1902-1908 wchodził w skład komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego”. W 1908 r. wraz z H. Trenknerem zostali wydawcami „Czasopisma Lekarskiego”.

Jakub Neufeld²² (ur. 1849 Fraszka, powiat wieluński, zm. 1906 uzdrowisko Langenschwarzbach), syn Daniela.

I gimnazjum i studia lekarskie ukończył w Warszawie. Jako młody lekarz wysłany na wojnę rosyjsko-turecką (1877-1878). Po powrocie do kraju osiadł w Będzinie, gdzie pracował w szpitalu miejskim. W latach 1883-1889 pracował w szpitalu górniczym kopalni G. Kramsty i hr. Renard. Podczas epidemii cholery (1892) opiekował się prowizorycznym szpitalem

w Sielcach k. Sosnowca. Przez 8 lat był także lekarzem szkoły realnej w Sosnowcu.

Publikacje: Autor broszury: *Udzielanie pierwszej pomocy lekarskiej w kopalniach i fabrykach*. Współpracownik „Przyrody i Przemysłu” oraz „Tygodnika Mód”, gdzie umieścił kilka prac z oświaty zdrowotnej. Pisał także do „Gazety Lekarskiej”.

Współpracował z „Czasopismem Lekarskim” w 1899 r.

Ignacy Perlis²³ (ur. 1868, zm. 1931).

Dyplom lekarza uzyskał w 1894 r. w Carskim Uniwersytecie Warszawskim. Ordynator chirurgii w Szpitalu im. Poznańskich.

Publikacje: Wydał w 1907 r. w serii „Robotnicza Biblioteka Higieniczna” pozycje: *Pierwsza pomoc w wypadkach nagłych*.

W latach 1902-1908 pracował w „Czasopiśmie Lekarskim”.

Antoni Rząd²⁴ (ur. 1865 Gałęzów, powiat lubelski, zm. 1940 Warszawa), pochodzenia chłopskiego.

Ukończył lubelskie gimnazjum. W 1892 r. wydział Lekarski w Warszawie. Studia uzupełniające odbył w Berlinie. Praktykę lekarską rozpoczął w Krasnymstawie, następnie podjął pracę w Łodzi.

Publikacje: artykuły lekarskie w „Czasopiśmie Lekarskim” i „Nowinach Lekarskich” i ekonomiczne w „Polaku”, „Zorzy”, „Ziemiance”, „Sile”, „Przegładzie Spółdzielczym”, „Społem” oraz w prasie codziennej.

W 1917 r. redaktor „Siły”.

Do komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” dołączył w 1902 r.

Stanisław Serkowski²⁵ (ur. 1871 Warszawa, zm. 1936 Warszawa), syn Jana, właściciela Fabryki Lamp i Brażów.

Uczęszczał do zakładu jezuitów w Chyrowie i gimnazjum we Lwowie. Medycynę studiował na wydziale lekarskim w Charkowie. W 1899 r. wyjechał do Berlina i Pragi dla dalszej specjalizacji bakteriologicznej. Po ukończeniu studiów rozpoczął pracę przy katedrze higieny jako nadetatowy laborant. W 1900 r. założył w Łodzi prywatną pracownię chemiczno-bakteriologiczną. W latach 1901-1907 był kierownikiem miejskiej pracowni sanitarnej. W 1907 r. przeniósł pracownię do Warszawy. Od 1917 r. był wykładowcą higieny i bakteriologii na Uniwersytecie Warszawskim. Zorganizował tam Zakład Higieny i Bakteriologii.

Publikacje: ogłaszał instrukcje i podręczniki z zakresu higieny sanitarnej. Najwięcej prac z immunologii, bakteriologii i serologii.

Członek komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” w latach 1900-1902 i w 1906.

Stanisław Skalski²⁶ (ur. 1871 Brożyca, powiat łódzki, zm. 1937 Łódź), ojciec był uczestnikiem powstania styczniowego.

W 1891 r. ukończył gimnazjum w Kielcach. Medycynę studiował na uniwersytetach w Warszawie i Kijowie. Po uzyskaniu dyplomu lekarskiego na krótko osiadł w Piotrkowie, później przeniósł się do Tuszyna. Od 1905 r. w Łodzi był kierownikiem szpitala przyfabrycznego i lekarzem w Zakładach Kunitzera na Widzewie. Z jego inicjatywy w 1915 r. otwarto szpital dla Chorych Płuc na Chojnach oraz oddział przeciwgruźliczy w szpitalach na Widzewie i w Radogoszczu. W latach 30. był lekarzem w Wojewódzkim Urzędzie Zdrowia.

W latach 1906-1908 członek komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego”.

Emanuel Sonenberg²⁷ (ur. 1863 Inowłódz k. Spaly, zm. 1939 Łódź).

Dyplom lekarza uzyskał w 1891 r. w Warszawie. W latach 1895-1897 specjalizował się w Wiedniu. W 1902 r. wyjechał do Berlina, w 1906 r. do Hamburga, a w latach 1907-1910 do Paryża w celu pogłębienia studiów. Po ukończeniu medycyny asystent w Szpitalu na Czystem w Warszawie (1891-1892), poczym osiadł w Zgierzu (do 1895). W 1897 r. jako specjalista chorób skórnych i wenerycznych osiadł w Łodzi. W 1911 r. pracował u prof. Łukasiewicza we Lwowie. W 1914 r. został ordynatorem w Łodzi, a od 1915 do 1937 r. był równocześnie dyrektorem miejskiego szpitala skórno-wenerycznego św. Aleksandra. Po likwidacji szpitala został ordynatorem oddziału skórno-wenerycznego przy Szpitalu św. Antoniego.

Publikacje: opublikował 60 prac z dziedziny ogólnolekarskiej, dermatologii i wenerologii. Pisał w języku francuskim, niemieckim, 3 prace nawet po czesku.

W komitecie redakcyjnym „Czasopisma Lekarskiego” od 1902 r. Był także członkiem komitetu redakcyjnego „Przeglądu Dermatologicznego”.

Czesław Stankiewicz²⁸ (ur. 1866 Aleksandrów, Inflanty).

Gimnazjum i studia ukończył w Warszawie. Studia uzupełniające w latach 1893-1894 w Berlinie, Paryżu, Monachium, Pradze i Krakowie. Specjalizował się w chirurgii brzusznej i chorobach kobiecych. Pracował w łódzkim szpitalu św. Aleksandra, a w latach 1902-1920 w szpitalu św. Ducha. W czasie wojny rosyjsko-japońskiej lekarz pułku piechoty w mieście Kierczu. Podczas okupacji ordynator Zakładu Chirurgiczno-Ginekologicznego „Zdrowie” w Warszawie.

Wydawał „Czasopismo Lekarskie” w latach 1900-1907. Członek komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” oraz „Przeglądu Chirurgicznego” i „Przeglądu Ginekologicznego”. Redaktor „Ginekologii”

Seweryn Sterling²⁹ (ur. 1864 Tomaszów Mazowiecki, zm. 1932 Rabka), ojciec był urzędnikiem kolejowym, przez pewien czas sekretarzem u J. I. Kraszewskiego.

Ukończył IV gimnazjum w Warszawie. W latach 1883-1889 studia lekarskie na carskim Uniwersytecie. Staże specjalistyczne w klinikach w Wiedniu, Monachium i Jenie. Po ukończeniu studiów 2 lata spędził na oddziale dr Baranowskiego. W 1891 r. osiadł w Tomaszowie Mazowieckim jako lekarz praktyk. W 1894 r. przeniósł się do Łodzi, gdzie objął stanowisko lekarza fabrycznego w firmach Towarzystwa Akcyjnego. W latach 1897-1904 kierował oddziałem dla chorych pierśiowych w Szpitalu im. Poznańskich. W 1908 r. przejął w tym szpitalu ordynaturę oddziału wewnętrznego. W 1930 r. został mianowany lekarzem naczelnym Szpitala im. Poznańskich.

Publikacje: autor 134 prac, głównie z zakresu nauki o gruźlicy. Wydał pracę pt. *Gruźlica*.

Redaktor naczelny „Czasopisma Lekarskiego” w latach 1899-1908 również redaktor „Gruźlicy” (1909-1910) i „Robotniczej Biblioteki Higienicznej” (1912-1932).

Adam Szokalski³⁰ (ur. 1862, zm. 1931 Piotrków)

Dyplom uzyskał w 1888 r. W latach 90 XIX w. pracował w Konstancynie, w guberni Piotrkowskiej. Natomiast w latach 30. mieszkał i praktykował w Piotrkowie.

W Komitecie redakcyjnym „Czasopisma Lekarskiego” od 1899 r.

Henryk Trenkner³¹ (ur. 1872 Warszawa, zm. 1931 Warszawa).

Studia medyczne na Uniwersytecie Warszawskim, następnie w Dorpacie. Dwukrotnie przerwane studia (z powodów politycznych) ukończył w 1903 r. w Krakowie. Następnie studia specjalistyczne pediatryczne w Wiedniu i Grazu. W latach 1905-1907 ordynator, a następnie lekarz naczelny w szpitalu im. Anny Marii. Był także lekarzem naczelnym szpitala miejskiego dla chorych zakaźnie. W 1917 r. został powołany na stanowisko naczelnika Wydziału zdrowia przy magistracie m. Warszawy. Był też komisarzem do walki z chorobami zakaźnymi na terenie Małopolski Wschodniej. Pełnił funkcję prezesa Towarzystwa Opieki nad Niemowlętami oraz był członkiem zarządu Towarzystwa Pediatrycznego.

Publikacje: zamieszczał prace w „Czasopiśmie Lekarskim” i „Przeglądzie Lekarskim”.

Członek komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” od 1906 r., a w 1908 r. Wraz z J. Michalskim jego wydawca.

Adela Trenkner-Zieleniewska³²

Lekarz w szpitalu Anny Marii w latach 1906-1907.

Publikacje: w „Przeglądzie Pediatrycznym” zamieściła pracę o właściwościach przebiegu zapalenia wyrostka robaczkowego u dzieci.

Antoni Troczewski³³ (ur. 1861 Łomża, zm. 1928 Kutno), syn prawnika i sędziego.

W 1881 r. ukończył II gimnazjum w Warszawie. Studia lekarskie ukończył w 1888 r. w Warszawie. Przez 3 lata pracował jako wolontariusz w szpitalu na Pradze. Od 1890 r. osiadł w Kutnie, początkowo praktykował prywatnie, a od 1891 r. został bezpłatnym nadetatowym lekarzem w szpitalu św. Walentego, a od 1894 r. nadetatowym płatnym. W 1896 r. mianowany etatowym lekarzem, zaczął też pracować jako nadetatowy bezpłatny lekarz szpitala kutnowskiego, a następnie jako lekarz naczelny. W tym szpitalu zorganizował oddział chirurgiczny.

Publikacje: ogłosił 18 prac w „Czasopiśmie Lekarskim” i „Gazecie Lekarskiej”.

Współpracował z „Czasopismem Lekarskim” tylko w 1899 r.

Aleksander Tumpowski³⁴ (ur. 1870, zm. 1910)

Prowadził praktykę w Łodzi.

Członek komitetu redakcyjnego „Czasopisma Lekarskiego” w 1900 r.

Maksymilian Żołędziowski³⁵ (ur. 1860 Wąchock, gub. radomska, zm. 1926 w Koźminach Nowych, pow. płoński), syn powstańca 1863 r.

W 1881 r. ukończył gimnazjum realne w Kielcach. Studia lekarskie w Uniwersytecie Warszawskim, dyplom w 1888 r. W latach 1888-1896 pracował jako ordynator Szpitala św. Aleksandra w Będzinie. Następnie pracował jako lekarz fabryczny Zakładów Górniczych w Dąbrowie Górniczej. Pracował także w Szpitalu św. Barbary.

Współpracował z „Czasopismem Lekarskim” w 1899 r. Ogłosił 4 prace.

Przypisy:

¹ P. Szarejko, *Słownik lekarzy polskich*, Warszawa 1995, t. M, s. 11-12.

² *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1936, t. II, s. 29-30; A. Śródka *Uczni polscy XIX i XX w.*, Warszawa 1994, t. 1 s. 124.

³ „Gazeta Lekarska” 1912, r. 47, t. XXXI, nr 41, s. 1154.

⁴ PSB, Kraków 1937, t. III, s. 11; A. Śródka, op. cit., s. 213.

⁵ P. Szarejko, op. cit., s. 93-5.

⁶ Tenże, t. II, s. 51-2.

⁷ PSB, Kraków 1948, t. VI, s. 368; „Czasopismo Lekarskie „1907”, t. IX, nr 9-10, s. 341.

⁸ Zob. przyp. 18 do tekstu artykułu.

⁹ P. Szarejko, op. cit., t. II, s. 85.

¹⁰ A. Garlicki, *U źródeł obozu Belwederskiego*, Warszawa 1979, s. 65-66, 68, 70, 72; P. Szarejko op. cit. s. 152-153.

¹¹ GBL DZS, Materiały Izby Lekarskiej, L 2764.

¹² PSB, Warszawa 1960-1961, t. IX, s. 267-268; „Warszawskie Czasopismo Lekarskie” 1935, nr 39, s. 725-726.

¹³ P. Szarejko, op. cit., t. III, s. 242-243.

- ¹⁴ PSB, Warszawa 1964–1965, t. XI, s. 267.
- ¹⁵ PSB, Warszawa 1967, t. XIII, s. 315.
- ¹⁶ „Czasopismo Lekarskie” 1908, t. X, nr 12, s. 448; *Rocznik Lekarski* 1885, s. 82; *Kalendarz Lekarski* 1890, s. VIII; *Kalendarz Lekarski* 1892, s. VIII; *Kalendarz Lekarski* 1897, s. X.
- ¹⁷ *Urzędowy Spis Lekarzy*, Warszawa 1931, P. Szarejko, op. cit., s. 111; *Rocznik lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1933/4*, opr. S. Konopka, Warszawa 1933, s. 430.
- ¹⁸ P. Szarejko, op. cit., t. I, s. 304.
- ¹⁹ PSB, Warszawa 1971, t. XVI, s. 459–460; A. Śródka, op. cit., t. 2, s. 457; Z. Woźniwski, *Rys historyczny Szpitala Wolskiego w Warszawie (1877–1939)*, Warszawa 1991, cz. I, s. 65, 66, 72, 78, 80, 83, 87, 90, 91, cz. 2, s. 10, 19.
- ²⁰ *Spis abonentów łódzkiej sieci telefonów*, Łódź 1929, s. 64; *Księga adresowa m. Łodzi. Rocznik 1937–1939*, s. 277.
- ²¹ P. Szarejko, op. cit., t. I, s. 362–363.
- ²² Z. Malewska, *Przyczynki do dziejów szpitalnictwa na terenie Zagłębia Dąbrowskiego i innych okolic byłej guberni piotrkowskiej w latach 1830–1907*, „Archiwum Historii Medycyny” 1971, nr 2, s. 209–215; P. Szarejko, op. cit., t. III, s. 306.
- ²³ „Czasopismo Lekarskie” 1908, t. X, nr 12, s. 448; t. X, nr 6, s. 267.
- ²⁴ *Czy wiesz kto to jest*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 644; *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 419; B. Olszewicz, *Lista strat kultury polskiej*, s. 238; „Tygodnik Ilustrowany „1906, nr 18, s. 346, 1907, nr 45, s. 917, 1916, nr 19, s. 226.
- ²⁵ PSB, Warszawa 1995, t. XXXVI, s. 319–321; A. Śródka, op. cit., t. n, s. 213.
- ²⁶ „Dziennik Łódzki”, nr 9 (11.01.1991); *Księga adresowa m. Łodzi. Rocznik 1937–1939*, s. 386; *Urzędowy Spis Lekarzy*, Warszawa 1931, s. 4.
- ²⁷ *Księga adresowa. Rocznik 1937–1939*, s. 392; „Przegląd Dermatologii i Wenerologii” 1951, nr 2, s. 239–240.
- ²⁸ GBL DZS, Materiały Izby Lekarskiej, bez sygnatury.
- ²⁹ J. Fijałek, *S. Sterling – współtwórca ruchu lekarsko-społecznego w Łodzi na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Dzieje Żydów w Łodzi 1820–1944*, red. W. Puś, S. Liszewski, Łódź 1991; A. Śródka, *Biogramy uczonych polskich. Nauki medyczne*, t. II, s. 232.
- ³⁰ *Urzędowy Spis Lekarzy*, Warszawa 1931, s. 207; *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1933/34*, opr. S. Konopka, Warszawa 1933, s. 289; *Kalendarz Lekarski* 1890, s. VIII; *Kalendarz Lekarski* 1892, s. X.
- ³¹ „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1932, s. 198–199; E. Szulc, *Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Warszawie*, Warszawa 1989, s. 569–570.
- ³² „Czasopismo Lekarskie” 1908, t. X, nr 7–8, s. 313–315, nr 12, s. 448.
- ³³ P. Szarejko, op. cit., t. II, s. 303–305.
- ³⁴ „Czasopismo Lekarskie” 1908, t. X, nr 12, s. 448; *Kalendarz Lekarski* 1897, s. X.
- ³⁵ Z. Malewska, op. cit., s. 209–215; P. Szarejko, op. cit., s. 622.

Anna Marek

The socio-political involvement of physicians with ties to the Łódź-based 'Czasopismo Lekarskie' ('Physicians' Journal') in the years 1899-1908

Summary

In 1899, at the initiative of J. Koliński and S. Sterling a journal entitled 'Czasopismo Lekarskie' was established in Łódź. The monthly publication was meant for provincial physicians, especially factory-affiliated and country doctors who wished to improve their professional qualifications. In addition to their professional careers as well as editorial and publishing activities, the physicians connected with 'Czasopismo Lekarskie' were also social activists. They worked to improve the working conditions of workers and the conditions in Polish schools. They set up new hospitals, wards and treatment facilities. They also joined the war on alcoholism, contagious diseases, venereal disease and cancer, and took an active part in public life. 'Czasopismo Lekarskie' was published until 1908.

Anna Marek

Die sozialpolitische Tätigkeit mit der Zeitschrift „Czasopismo Lekarskie“ verbundener Ärzte 1899-1908 in Łódź

Zusammenfassung

Auf Betreiben von J. Koliński und S. Sterling ist 1899 in Łódź die Ärztezitschrift „Czasopismo Lekarskie“ entstanden. Die einmal monatlich erscheinende Zeitschrift richtete sich an Provinzärzte, insbesondere Fabrik- und Landärzte, die sich fortbilden wollten. Die mit der „Czasopismo Lekarskie“ verbundenen Ärzte waren neben ihrer beruflichen Tätigkeit sowie ihrer Redaktions- und Verlagstätigkeit auch ehrenamtlich tätig. Sie kämpften um bessere Arbeitsbedingungen für Arbeiter und um die Ausbildung in polnischen Schulen. Sie gründeten neue Krankenhäuser, Abteilungen und Heilanstalten. Darüber hinaus setzten sie sich für die Bekämpfung von Alkoholismus, Infektions-, Geschlechts- und Geschwulstkrankheiten ein. Sie nahmen auch aktiv am öffentlichen Leben teil. Die „Czasopismo Lekarskie“ erschien bis 1908.